

Modificări, condiționate pragmatic, ale frazeo-logismelor

ARIADNA ȘTEFĂNESCU

Facultatea de Litere

Universitatea din București

Frazeologismele sunt considerate ca aparținând unei direcții de utilizare a limbii naturale opuse creativității, în sensul că vorbitorul „ia de-a gata” construcțiile, recunoscute lexical ca unități de sine stătătoare, cu un sens adesea netransparent care inițial a trebuit învățat de vorbitorii nativi sau nenativi asemenea sensului oricăror cuvinte necunoscute. Vorbitorul nu creează idiomatisme cu ocazia enunțării mesajului, ci le extrage din lexiconul său mental. Însă frecvent expresiile idiomatice sunt construite în jurul unor tropi sau al unor figuri ale gândirii - eufemisme, ironii, paradoxuri etc. –, au de multe ori o gramatică proprie, care este diferită de gramatica combinațiilor libere, cu neregularități, elemente superflue, topică fixă, au anumite selecții ale modurilor, timpurilor, un comportament deosebit față de număr, de caz, de articulare etc., așa încât ele sunt de fapt rezultatul istoric al creativității lingvistice. Astfel, mi se pare mai corect a opune uzul frazeologic uzului liber standard (sau neutru) al limbajului, iar nu creativității limbajului.

Pe de altă parte, de frazeologisme depinde eficiența lingvistică, discursivă și stilistică a vorbitorului, în ciuda tendinței lor de opacizare semantică și înghețare sintactică¹. Astfel, expresiile reprezintă un loc lingvistic în care limbajul se comportă foarte creativ, iar această creativitate a primit recunoaștere lexicală, s-a convenționalizat, vorbitorii nativi „simt” autonomia lexico-gramaticală a construcției². Termenii de ‘formulă înghețată’, ‘frazeologism’ (sau ‘frazem’), ori ‘expresie frazeologică’ sunt cei mai generali. Prin ei se face referire la o serie întreagă de unități frazeologice particulare: expresii idiomatice, cvasi-frazeologisme³, cuvinte compuse, colocații fixe, clișee, proverbe, maxime, zicale, vocabule (livrești), versuri celebre, fragmente de cântece, titluri de cărți sau de filme, sloganuri publicitare, astăzi mai nou, texte din *logo-uri*⁴, formule conversaționale cu rol de structurare a discursului sau a comunicării directe neplanificate, unele dintre ele fiind cele specifice sărbătorilor, altele replici *figées*⁵ de deschidere, de continuare, de închidere etc. a unui dialog. Astfel, spectrul frazeologismelor este foarte larg, mai larg decât am crede la prima vedere, mai ales dacă se introduc construcțiile lexicale specifice rutinelor conversaționale. Din enumerarea aceasta se poate vedea că există grade de idiomatizare, că nu toate construcțiile lingvistice care intră în domeniul frazeologiei sunt la fel de „înghețate”. Criteriul semantic al referențialității, spune Cowie⁶, și cel pragmatic al forței ilocuționare pot servi la o structurare a acestei multitudini. Astfel, Cowie distinge între categorii frazeologice cu funcție referențială (denominativă) și categorii frazeologice cu funcție fie de acte de vorbire, fie de structurare a discursului, ultimele două numite în cursul acestui articol și pragmateme⁷.

Frazeologismele cu funcție referențială se înscriu de-a lungul unei scale care are la un pol combinațiile sintagmatice libere cu sens compozițional, iar la celălalt pol idiomatisme invariabile, cu sens opac. Între acești doi poli se situează frazelele în funcție de diferitele lor grade de opacizare la nivelul sensului și de înghețare la nivelul formei.

Articolul de față a pornit de la constatarea intuitivă că frecvent, în româna actuală, mai ales în variantele ei de limbă vorbită, de limbaj jurnalistic, publicitar și chiar eseistic, există tendința de a altera forma standard a frazeologismului nu numai cu intenția de a

produce umorul, ironia, sarcasmul, jocul de limbaj spiritual, ci și de a contribui la referențialitatea textului, mai precis de a transmite informația referențială incomodă sau negativă într-un mod indirect. În forma frazeologică modificată transpare forma frazeologică originară. Devierile frazeologice sunt salvate de la nonsens sau de la o ambiguitate prea mare de intertextualitatea pe care se sprijină. Frazeme modificate de tipul lui *a prinde cu mâța în sacul Bancorex, a umbla cu basca-n mână, buchetul cu ținte false, în plină coborâre și apoi ieșire cu trântire de ușă, i-au dat-o-n freză, iar freza au dus-o la fier vechi, un semn de circulație bine plasat trece primejdia grea, cine fură azi un ou nu se mulțumește să facă mâine omletă, proteste mici și mijlocii, paradox la oi m-aș duce, am creditul meu, sunt prizonier, psihiatru de civili indiferent de grad* ș. a. abundă mai ales în presa scrisă⁸.

Deraierile frazeologice⁹ reprezintă un fenomen realizat conștient de vorbitor, cu impact la nivel semantic, pragmatic și chiar la nivel sintactic. Se vor urmări consecințele semantice, inferențiale și discursive pe care le antrenează prezența în discurs a acestor colocații „anormale”. Totodată, ele vor fi analizate dincolo de noțiunea de joc de cuvinte¹⁰. Mai mult, ele pot conține jocuri de cuvinte, dar prezența calamburului nu este întotdeauna obligatorie pentru o deraiere frazeologică. A analiza un frazeologism deconstruit ca un joc de cuvinte înseamnă a-l aborda dintr-o perspectivă semantică și dintr-una stilistică, valorizantă. Jocul de cuvinte are această condiție de a fi o figură de stil, pe când devierile frazeologice există și dincolo de această constrângere stilistică. Pe de altă parte, mecanismele pe care le folosește calamburul – substituția de omonime, de paronime, substituția prin antonomază, exploatarea polisemantismului¹¹, a sinonimiei, și antonimiei – sunt mecanisme semantice locale. Considerăm că tot atât de importante ca și mecanismele semantice sunt și cele pragmatice. Vom încerca să arătăm că intertextualitatea și ciocnirea între registre, ca formă mai slabă de intertextualitate, extinderile semantice, blocarea unor inferențe, dar nu și anularea lor sunt principalele mecanisme pragmatice care acționează la nivelul frazemelor deviante.

Câteva precizări teoretice

Semantism opac, îmbinare stabilă și grad de opacizare. Frazeologismele, indiferent că sunt expresii idiomatice, colocații, cvasi-frazeologisme sau pragmateme, au, în general, un sens non-compozițional și o formă fixă care nu admite modificări gramaticale¹². S-au propus mai multe teste pentru determinarea caracterului *figé*. Gradul de opacizare (înghețare) a expresiei frazeologice depinde de felul cum răspunde la substituția prin sinonime sau cvasi-sinonime a unui element component, la pasivizare, la dislocări, la topicalizare, la schimbare de topică, la disocieri sintactice prin interpunerea unui alt element, la expansiune prin determinări sintactice, la intercalări și la schimbări de flexiune. La frazeologismele deviante, cel puțin una dintre aceste condiții este încălcată, așa încât, raportate la frazeologismul originar, ele sunt mai puțin *figées*.

Implicatură particularizată, forță a implicaturilor și blocare a implicaturilor. Termenul de ‘implicatură particularizată’ este folosit cu accepțiunea din teoria lui Grice. La pragmaticienii griceeni și postgriceeni ‘forța’ implicaturilor¹³ este dependentă de forța pe care o au premisele care participă la constituirea raționamentului (argumentului) de derivare a implicaturii-concluzie. O implicatură va avea o forță identică cu forța celei mai slabe dintre premisele sale. Astfel, unele inferențe particularizate sunt sensuri „mai tari” dacă premisele care conduc la ele au aceeași forță, obținută, de exemplu, prin percepție directă¹⁴. Forța implicaturilor este dependentă de gradul de veridicitate, de forța dovezilor

pe care interpretantul le ia în calcul. Unele dintre implicaturile slabe sunt parțial conștientizate de interpretant, au un caracter subliminal. Cu cât forța unei implicaturi este mai slabă, cu atât acel sens inferențial poate fi mai ușor anulat.

Noțiunea de ‘blocare a implicaturilor’ este introdusă de noi într-un mod neformal, mai mult intuitiv, inspirându-ne din teoria presupuzițiilor, unde blocarea (filtrarea în afara sensului global al enunțului) sau proiecția presupuzițiilor sunt caracteristici ale acestor entități inferențiale. Prin blocarea implicaturilor înțelegem un fenomen asemănător, și anume împiedicarea lor de a se proiecta la nivel de enunț. În mod normal, implicaturile declanșate de uzul frazeologismului s-ar fi ridicat de la nivel de propoziție la un nivel textual mai amplu dacă nu ar fi fost, considerăm noi, blocate de forma deviantă a frazeologismului. Declanșarea unor implicaturi, la fel anularea lor sunt fenomene care intervin în procesul interpretativ al unui enunț. Același lucru se poate afirma despre blocarea inferențelor particularizate.

Ținem să specificăm că implicaturile au un grad mare de indeterminare: ele se pot lexicaliza aproximativ pentru că reprezintă niște sensuri ale mentalezei, ale limbajului gândirii, pe care le „traducem” într-o limbă naturală și nu întotdeauna limbajul universal al gândirii corespunde perfect românei, în cazul nostru.

Pentru derivarea inferențelor conversaționale avem în vedere mecanismul propus de Sperber și Wilson¹⁵, aici însă nedetaliat, deoarece are avantajul de a fi foarte suplu și de a permite accesul oicărui sens, indiferent de natura lui inferențială – indiferent dacă este aserțiune, implicație logică, presupuziție sau implicatură –, să intervină ca asumțiune relevantă în procesul de generare a sensului conversațional.

Intertextualitate. Conceptul de intertextualitate va fi folosit din perspectivă inferențială. Intertextualitatea, se manifestă și ea sub formă de grade și activează simultan două texte, textul *in presentia* și un text *in absentia*, dar stocat în memoria enunțiatorului/autorului și a interlocutorului/lectorului său. Condiția pragmatică a cunoașterii celui alt text este obligatorie.

Textul dat face trimitere explicită sau implicită¹⁶ la textul *in memoria*, care va exista, un timp, paralel cu textul *in presentia* (prin anumite „ancore” de intertextualitate, asemănări formale între cele două texte, mai ales cuvinte-cheie comune, sintagme comune, identități prozodice ș.a.). Concomitența în memorie a celor două texte este o altă condiție a intertextualității. Gradul de intertextualitate depinde nu numai de ancorele de intertextualitate, dar și de abilitatea lectorului sau a interlocutorului de a recupera și reconstitui textul la care se face aluzie¹⁷.

Analiza exemplilor

Cele mai des exploatate mecanisme ale deconstrucției frazeologismelor sunt substituția și expansiunea frazeologică.

Substituția se realizează prin înlocuirea unuia sau mai multor elemente lexicale din frazemul original cu condiția ca acesta să poată fi actualizat cu ușurință de interlocutor. Cu alte cuvinte, substituția este controlată de condiția păstrării unui grad de intertextualitate.

În urma analizelor efectuate se constată că frazele deviante au comportamente inferențiale asemănătoare. Nu se poate vorbi de o identitate a proceselor inferențiale la nivelul acestor utilizări ale limbajului, ci de asemănări.

Devierea frazeologismelor prin substituție lexicală și rolul implicaturilor-punte

O asemănare structurală a următoarelor pragmateme deviante *paradox la oi m-aș duce, am creditul meu, sunt prizonier*¹⁸, este aceea că frazeologismul de origine este un proverb sau un vers cunoscut în spațiul nostru cultural. Din punct de vedere semantic, substituția lexemului din varianta originală cu cel din varianta modificată nu presupune trecerea de la sens propriu la sens figurat. De asemenea, vom arăta că ele se comportă inferențial aproximativ la fel.

În *paradox la oi m-aș duce* (cf. 1) intertextualitatea se realizează cu versul *Ciobănaș la oi m-aș duce* dintr-un cântec care deseori face parte din repertoriul corurilor școlare. Prin intertextualizare, acest vers capătă o utilizare pragmatică, devine un pragmatem. Versul are un sens compozițional. Pragmatemul deviant, *paradox la oi m-aș duce*, are un sens obscur datorită încălcării selecționale de la nivelul combinației subiect-predicat. Obscurizarea are loc și prin intertextualitate, în sensul că, așa cum vom arăta, expresia originală va declanșa împreună cu frazemul deviant o serie de implicaturi conversaționale contrastante, neanulabile și în același timp neproiectabile la nivel de text. Totodată, substituția e determinată contextual și formal. Substantivul abstract *paradox* este trisilabic ca și *ciobănaș*¹⁹ și este asertat de referentul principal al textului, contextualizarea realizându-se aici prin trimitere la un act de vorbire real și, implicit, la enunțiatorul lui. Încrucișarea lexematică are rolul de a aduce două scenarii-cadru sau două universuri de discurs²⁰ contrastante, care se vor menține de-a lungul întregului text: cel bucolic și cel politic, care este și registrul denotativ al textului (aici Camera Deputaților). Din perspectiva fiecăruia dintre aceste scenarii, în funcție de cunoștințele enciclopedice și de imaginație, cititorii au libertatea de a construi serii paralele de implicaturi particularizate, de tipul ‘Ciobanul e conducătorul turmei’, ‘Deputații participă la conducerea țării’, ‘Țara fără deputați e în pericol’, ‘Turma fără cioban e în pericol’ ș.a.m.d. Unele dintre aceste implicaturi pot să nu fie pozitive, de tipul ‘Mulți dintre ciobani sunt oameni nu foarte deștepți’, ‘Unii politicieni nu sunt deștepți’ etc.

Numărul și varietatea asumțiilor nu e nici fixă, nici nelimitată. Acestea depind foarte mult de cât de bogat este scenariul pe care îl deține fiecare interpretant al textului și de timpul și efortul pe care îl acordă pentru interpretare. Conform reprezentării mentale a păstoritului, se pot activa prezumpții de tipul ‘Ciobanii iubesc turma’, ‘Ciobanii iubesc natura’, ‘Oile sunt blânde’ ș.a. Numărul asumțiilor trebuie să respecte condiția non-contradicției. Se poate activa orice asumțiune care este conformă cu reprezentările conceptuale activate de text cu condiția ca aceasta să nu intre în contradicție cu vreuna din aserțiunile textului. Dacă textul ar fi conținut aserțiuni despre excelența politicienilor din Camera Deputaților din România, atunci ultima implicatură (‘Unii politicieni nu sunt deștepți’) ar fi fost anulată sau n-ar fi putut fi derivată.

Rolul pe care îl are intertextualitatea în cadrul frazeologismului hibrid nu este numai de a crea această serie paralelă de inferențe. O altă etapă de derivare inferențială este aceea în care între cele două serii de implicaturi corespunzătoare scenariilor-cadru ale textului se formează un alt lanț de implicaturi, pe care le numim implicaturi-punte²¹. Implicaturile-punte corespund analogiilor care se stabilesc între cele două serii de implicaturi favorizate de scenariile-cadru. Ele ar putea fi: ‘Deputații sunt ca ciobanii’, ‘Țara fără deputați este în pericol ca turma fără cioban’, ‘Mulți dintre deputați sunt proști ca ciobanii’ etc. Interpretantul textului are libertatea de a face aceste inferențe-punte pentru a spori adecvarea textului la propria lui expresie deviantă. De asemenea, ținând cont că verbul este la modul condițional-optativ, că frazeologismul deviant reprezintă un

act performativ de exprimare a unei dorințe, că locutorul acestui act este incert – ar putea fi referentul, ar putea fi autorul –, se derivă asumțiunea disjunctivă ‘Există cineva care dorește să se ducă cioban la oi sau există cineva care dorește să fie președintele Camerei Deputaților’.

Libertatea de interpretare este foarte mare, dar pe de altă parte și forța unora dintre asumțiuni poate să fie foarte slabă, astfel încât aceste inferențe-punte pot fi anulate, abandonate sau chiar parțial actualizate în conștiința interpretantului. De asemenea, alte inferențe pragmatice slabe pot fi dezvoltate, dar datorită gradului lor atât de particularizat, de dependent de interpretant, ne ferim a le mai simula. Se constată însă că o parte dintre aceste implicaturi-punte sunt blocate, la fel ca și implicaturile de scenariu care le-au dat naștere. Blocarea unor inferențe posibile, de tipul ‘Deputații iubesc țara ca și ciobanii care iubesc turma’, se produce prin intervenția către finalul textului a unei negații pragmatice (*Ăsta nu e paradox, domnule Dorneanu, e nesimțire!*). Acesta este un caz fericit, când textul acuză direct. Există însă multe alte utilizări ale frazeologismelor deviante în care numai forma alterată a frazeologismului este suficientă pentru a bloca implicaturi potențiale ale textului. Susținem acest lucru bazându-ne pe considerentul că alterarea formei lexicale convenționale este resimțită de vorbitori ca una dintre cele mai grave abateri. În cazul în care forma deviantă se acceptă, atunci această acceptare presupune că interpretantul textului este angajat în căutarea unei motivații. La nivelul frazeologismelor am putea spune că mai există o altă maximă de utilizare, aceea de a nu se încălca forma lor lexicală standard. În momentul când această regulă nu este respectată, interlocutorul presupune că s-a procedat astfel pentru a bloca niște inferențe predictibile ale formei standard. În cazul exemplului discutat aici, implicaturile pozitive ale scenariului păstoritului sunt blocate, iar fenomenul este resimțit acut de interpretanți. Ei sunt angajați în căutarea implicaturilor și uneori rezultatul acestei căutări nu poate depăși faza de aproximare. În această situație, fenomenul de blocare a implicaturilor neadecvate constituie singurul rezultat ferm al procesului de interpretare.

Poziția pe care o are frazeologismul deviant în text este importantă. Aici el ocupă poziția de titlu²². Echivocul titlului se explică prin faptul că este un declanșator al unei asumțiuni disjunctive cu forță slabă. Rolul discursiv pe care îl are este de a introduce intertextualitatea dintre politic și bucolic structurând textul. Ea este în permanență menținută în cuprinsul textului prin repetarea substantivului *paradox*, prin ocurența clișeizantă și totodată superfluă a adjectivului *paradoxal* în *cifra paradoxală*, printr-un alt pragmatem deviant, și anume *paradoxul dracului a făcut ca...*, realizând o coeziune lexicală căutată. În text, alte două scenarii se activează grație intertextualității impuse de titlu – luarea prezenței politicianilor la ședințele Camerei și numărarea oilor la stână – care contribuie la coerența textului.

Aceste mecanisme funcționează bine pe texte de dimensiuni reduse, care pot fi dominate de câteva scenarii-cadru.

Nu numai că pragmatemul *am creditul meu, sunt prizonier* (cf. 4) este similar în ceea ce privește forma cu exemplul discutat anterior²³, dar și inferențial funcționează în același mod. Prin intertextualitate se actualizează două scenarii, al pionieriei și al creditelor la bănci, pe structura cărora, în conjuncție cu textul dat, se declanșează un set de implicaturi paralele. Scenariul pionieriei favorizează apariția unor implicaturi conversaționale de tipul ‘Sunt mândru’, ‘Sunt fericit’, ‘Mă laud cu realizarea aceasta’, ‘Merit să fiu pionier’, ‘Pionieria e o răsplată’, iar celălalt cadru conceptual favorizează implicaturi de genul ‘Mă bucur că i-am păcălit ca să-mi dea un credit’, ‘Să fii dator la o bancă e greu’, ‘Pentru ca să obții un credit substanțial de la o bancă trebuie să ai un

salariu mare’, ‘La un salariu mare și taxele sunt mari’ etc. Între cele două grupuri de implicaturi contrastante se stabilesc punți inferențiale. La realizarea implicaturilor-punte poate participa orice informație a textului, indiferent de natura ei inferențială, lingvistică²⁴ sau enciclopedică. Astfel, câteva din implicaturile-punte care se formează sunt: ‘Mă bucur că am un credit la o bancă tot așa cum copiii se bucurau că sunt făcuți pionieri’, ‘Eu sunt prizonier, prin credit, băncii tot așa cum pionierii erau ‘prizonierii’ asociației’. Ultima inferență blochează – fără să anuleze – câteva dintre implicaturile pozitive favorizate de primul scenariu.

În concluzie, implicaturile-punte deși se formează și cu ajutorul unor implicaturi particularizate specifice unei anumite reprezentări conceptuale, au rolul de a bloca o parte din aceste implicaturi, de a nu le lăsa să se proiecteze de la nivelul local al frazemului original, la nivelul frazemului deviant sau la nivelul textului.

Substituția metaforizantă este o altă tehnică de a deconstrui un frazeologism. Încadrăm aici frazeme deviante de tipul: *semințe de trafic de influență, evaziune fiscală și abuz în serviciu* (cf. 5), *hiturile bine cătărate în topuri* (cf. 6), *(Parchetul) se mișcă cu viteza topirii calotei glaciare* (cf. 7), *buchetul cu ținte false* (cf. 8), *concentrația de pesedei* (cf. 9), *pescuitul în mape tulburi* (10), „*donatori*” *de partid* (cf. 11), unde metafora clișeizată (*semințe, pescuitul, concentrația, cu viteza topirii ..., buchetul* etc.) aparținut frazeologismului original și funcționează ca ancoră de intertextualitate. Celălalt termen, care are sens propriu, deconstruiește frazeologismul-mamă și contextualizează, trimițând la lumea reală. Intertextualitatea se manifestă aici de regulă mai slab, sub forma încrucișării a două registre diferite²⁵.

Metafora clișeizantă este, în cazurile discutate aici, o metaforă cognitivă²⁶ care are rolul de a introduce inferențial sensul termenului pe care l-a substituit prin intermediul implicaturii. Astfel, *semințe* declanșează implicatura ‘dovezi’, *cu viteza topirii calotei glaciare* introduce implicatura conversațională ‘încet’ *buchetul* și *concentrația* sunt metafore gramaticale pentru ‘numărul mare de...’ etc.

Implicatura conversațională are rolul de a bloca unele posibile inferențe lexicale ale frazeologismului original (sau ale combinației libere), cel mai adesea pe cele pozitive. Nici una din conotațiile extracontextuale pozitive ale lexemelor *buchet* și *semințe* nu reușesc să se ridice la nivel de enunț, ci rămân blocate la nivelul local al lexemului.

O altă tehnică folosită în deconstruirea frazeologismelor este aceea a substituției metonimice. Modificarea frazemului *a i se umezi ochii* la *a i se umezi pupilele și papilele* (cf. 12), *o aruncătură de ochi* la *o aruncătură de pupilă* (cf. 6), *a bate din călcâi* la *a bate din adidas* (cf. 13), *rudă de sânge* la *rudă de sânge și de limfă* (cf. 13) urmărește să introducă sub formă de implicatură sensul termenului substituit, oprind unele inferențe particulare pe care le-ar avea frazeologismul de origine de la ridicarea la nivel textual. Frazemul astfel modificat este sărăcit de o serie de sensuri potențiale. Se remarcă, de asemenea, că între termenul substituit și substitutul lui metonimic există o relație de implicație logică. Astfel, *ochi* implică logic *pupile și papile, sânge și limfă* implică logic *sânge, adidas* îl implică logic pe *călcâi*. Direcția de implicație nu este constantă, dar în schimb natura logică a implicației caracterizează acest tip de deviere frazeologică.

Majoritatea deraierilor frazeologice se produce prin substituție cu termeni tehnici (cf. (med.) *a se umezi pupilele și papilele*; (med.) „*donatori*” *de partid*; (logică) *paradox la oi m-aș duce*; (chimie) *concentrația de pesedei*; (lingvistică) *gura poliglotă* (cf. 14); (mil.) *buchetul cu ținte false* ș.a.). Se pare că devierile frazeologice preferă o formă lexicală hibridă, constituită dintr-o combinație de termeni tehnici și termeni uzuali și sunt frecvente în limbajul colocvial al unor categorii de vorbitori cu instrucție peste medie.

Expansiunea frazeologică

Prin acest procedeu se intervine în unitatea sintactică (și semantică) a frazeologismului, care tinde a deveni din construcție fixă, o construcție liberă. Caracterul *figée* nu dispare complet datorită intertextualității cu frazemul originar. Există situații când atât substituția, cât și expansiunea frazeologică acționează simultan.

În *funcțiile corupte de partid și de stat* (cf. 15), *a prinde cu mâța-n sacul Bancorex* (cf. 16), *kilometri perfect pătrați* (cf. 17), expansiunea se realizează prin intercalarea unui determinant liber, atipic frazeologismului.

Extinderea deviantă a expresiei idiomatice se face prin coordonare sau prin subordonare cu determinanți neprevizibili din punct de vedere semantic (ca în orice combinație lingvistică liberă, a căror selecție este constrânsă de referent) și atipici frazeologismului. La nivel pragmatic, această defrazeologizare are ca efect ceea ce am numit prin termenul de *omonimie pragmatică*. Mai exact, vom vedea că una și aceeași secvență lingvistică este simultan folosită fie referențial și figurat, fie generic și denotativ, fie constatativ și performativ.

În *plătește oalele sparte pe care s-au întrecut a le sparge...* (cf. 18), propoziția atributivă determinativă a grupului nominal *oalele sparte* modifică semantic substantivul prin reducerea genericității acestuia și contextualizarea lui; în *frumusețea interioară a buzunarului* (cf. 6) atributul substantival face ca expresia *frumusețea interioară* să primească simultan două utilizări pragmatice și două lecțiuni semantice, o utilizare în calitate de expresie idiomatică cu o lecțiune abstractă și metaforică și o utilizare în calitate de combinație liberă cu o lecțiune concretă (opозиția dintre cele două lecțiuni se rezolvă prin blocarea lor de către implicatura conversațională a întregii construcții, aceea de ‘Bogăție’); în *viața vieților dumneavoastră* (cf. 19) substituția și expansiunea coexistă și se constată o concretizare semantică în raport cu expresia originară *în vecii vecilor*; în *i-au dat-o-n freză, iar freza au dus-o la fier vechi* (cf. 20) ocurența propoziției coordonate adversativ este favorizată de omonimia dintre cele două substantive, omonimie ce joacă un rol important în obnubilarea referentului din text; în *a ținut Argentina strâns în brațe și a lăsat-o jos numai după ce...* (cf. 17) umorul și ironia sunt cauzate de utilizarea cvasi-simultană, în același enunț, a construcției *a ține strâns în brațe* ca frazem cu sens figurat și ca îmbinare liberă cu sens denotativ; în *sparg site-urile cu pânza de bomfaiet* (cf. 21) avem aceeași „omonimie pragmatică” ca mai sus, mai precis ea constă în utilizarea simultană verbului *a sparge* cu sens figurat și cu sens referențial; în *oameni de bine și de serviciu* (cf. 22) expansiunea frazeologică se realizează prin coordonarea a două substantive compuse contrastante din punct de vedere al sensului abstract vs. concret; în *rude de sânge și de limfă* (cf. 13) deconstrucția se face printr-o adăugare superfluă care destructurează parțial sintagma, ajungându-se ca *rude de sânge* să fie coordonată cu o efemeridă, *rude de limfă*.

Înteruperea organizării sintactice a enunțului, însoțită de bulversarea forței ilocutionare a întregului enunț apare în *s-a așternut, la ordin, o uitare* (cf. 23), unde expresia *a se așterne o uitare* de regulă e folosită în aserțiuni.

Alterarea formei frazeologismelor prin extensie urmărește să instituie un conflict de utilizare pragmatică la nivelul secvenței lingvistice deviante care devine o marcă lingvistică a percepției duplicității, corupției, eventual a absurdului lumii reale.

Deraierea frazeologică este un fenomen foarte frecvent la nivelul anumitor stiluri funcționale ale românei actuale. Am încercat să arătăm că deconstrucția frazeologismelor

utilizează anumite mecanisme, că nu urmărește numai pura surpriză lexicală, jocul lingvistic, ci are un impact inferențial foarte mare, pe care îl realizează prin derivări și blocări de implicaturi și prin ceea ce am numit omonimie pragmatică.

NOTE:

¹ Cf. Dimitrescu, Florica, *op. cit.* și Pană Dindelegan, Gabriela *op. cit.* pentru problema înghețării combinațiilor frazeologice.

² Dimitrescu, Florica, *op. cit.*, p. 120 *et seq.* aduce ca argument al autonomiei locuțiunilor verbale capacitatea de a se forma derivate de la ele.

³ Cvasi-frazeologismele, termen preluat de la Mel'čuk, *op.cit.*, sunt combinații sintagmatice foarte frecvente cu un grad destul de mare de înghețare, de tipul lui *mămăligă cu brânză și smântână, a pune bazele unei familii, centru comercial, masă și casă* ș.a., caracterizate prin faptul că sensul întregii construcții este mai mult decât suma sensurilor elementelor care alcătuiesc sintagma. Sensul global depinde însă de sensul literal al unităților alcătuitoare, este „contingent pe” sensul acestora.

⁴ Una din condițiile asimilării acestor fragmente de text ca frazeologisme este celebritatea pe care o capătă la un moment dat și utilizarea lor intertextuală, scoaterea din contextele originare și relansarea lor, de regulă, în paginile unui ziar de mare publicitate, al unei emisiuni cu audiență largă, în interacțiunile conversaționale spontane etc.

⁵ Termenul de *replică figée* l-am întâlnit la Liana Pop, *op.cit.*, unde are o accepțiune particulară. Desemnează răspunsuri idiomatizate la o intervenție dialogală (de tipul lui *adio și la gară, cui spui tu asta?, nu mai discutăm!, fă pași pe covoraș!, nu, mersi*). Datorită diversității, autoarea face subclasificări.

⁶ Cf. *op. cit.*, p. 673.

⁷ Termenul de *pragmatem* l-am preluat tot de la Mel'čuk, *op.cit.* și desemnează formule specifice unor rutine conversaționale, de tipul celor de deschidere de conversație (*ce mai faci?, de când nu te-am mai văzut!*), de închidere de comunicare (*hai, pa!, ne-auzim!*), formule specifice unor evenimente sociale și/sau religioase, combinații recurente de cuvinte cu rol pragmatic (*totul e-n regulă, mai vedem etc.*).

⁸ Exemplele pe care se vor analiza câteva din mecanismele de modificare a frazeologismelor au fost luate în special din ziarul *Academia Cașavencu*.

⁹ Termenul de *deraiere frazeologică* pentru idiomatisme cu semnificantul modificat ne-a fost inspirat de cel de *deraiere lexicală* dat de Al. Graur cuvintelor-valiză. La Rodica Zafiu se vorbește despre „deconstrucția” clișeelelor, iarăși o sintagmă pe care o considerăm adecvată și de care vom „profita” aici, cf. *op. cit.*, p. 62 *et seq.*

¹⁰ Pentru o analiză din perspectiva jocului de cuvinte cf. Groza, Liviu, *op. cit.*

¹¹ Cf. DȘL.

¹² Există unele pragmateme sau cvasi-frazeologisme care cunosc variații limitate.

¹³ Cf. Blakemore, Diana, *op. cit.*, p. 11-16.

¹⁴ Unul din exemplele lui Blakemore referitoare la forța inferențelor este acesta: sensul implicat ‘Ioana cântă la vioară’ are o forță mai mare dacă cel care accede la acest sens o vede pe Ioana cântând la vioară și are o forță mai slabă dacă aude dinspre casa în care locuiește Ioana sunete de vioară.

¹⁵ Cf. Wilson, Deidre, Dan Sperber, *op. cit.*

¹⁶ Cazurile de intertextualitate discutate aici sunt numai prin trimitere implicită.

¹⁷ Cf. Thibault, P. J., *op. cit.*

¹⁸ Pragmateme deviate de acest tip sunt foarte frecvente. La exemplele de mai sus putem adăuga din corpusul pe care am lucrat și *spune-mi cu cine te culci ca să-ți spun unde ajungi* (cf. 2) sau *cine fură azi un ou nu se mulțumește să facă mâine omletă* (cf. 3). Susținem că și acestea se comportă inferențial similar cu cele care vor fi analizate mai jos, în sensul că se caracterizează prin aceleași etape de derivare inferențială: formarea implicaturilor particularizate tipice inter-textualității, derivarea implicaturilor-punte și blocarea unora dintre inferențele particulare pozitive.

¹⁹ În privința condițiilor formale, s-ar mai putea specula pe ideea unui eventual joc de cuvinte între *paradox* și cuvântul englezesc *ox* din același câmp semantic cu *ciobănaș*, dat fiind că una din frecvențele surse de ironie și umor din paginile acestui ziar este comutarea de pe română pe codul limbii engleze. Cf. și numele hibride de rubrici, în romgleză, *adevărtizing vă spun vouă, dosarele hardcore, internețe fără bătrânețe, dacă voi nu mă www, eu vă www, show biz da' culți, descopery etc.*

²⁰ O altă denumire este aceea de reprezentare conceptuală, cf. Me'lčuk, *op. cit.*

²¹ În teoria presupuzițiilor este cunoscut termenul de presupuziție-punte și rolul lui în explicarea anforelor asociative. Termenul de implicatură-punte a fost inspirat de acesta, fără însă a implica între cele două noțiuni o altă asemănare în afară de cea terminologică.

²² Adesea frazeologismele deconstruite sunt titlurile unor articole mici. Se observă că informația este modestă în ciuda inferențelor ei contextuale, că un ziar mare, axat numai pe informare, nu ar fi făcut o știre din aceste date. Amintim că *Academia Cațavencu* este un „săptămânal de moravuri grele”, cu calificativul „tagma cum laude”, deci este un ziar de dezvăluiri, cancanuri și umor.

²³ Pragmatemul original este tot un vers dintr-un cântec pionieresc (*Am cravata mea, sunt pionier*), substituția se realizează în condițiile păstrării ritmului și a unui schelet fonetic comun între *pionier* – *prizonier* și *cravată* – *credit*. Adjectivul posesiv este un indice al implicării și, alături de prozodie, o ancoră de intertextualitate.

²⁴ Pot contribui inferențele conversaționale, aserțiunile, presupuzițiile, implicațiile logice, datele extralingvistice, gramatica textului, forma grafică, elementele prozodice și eufonice ale textului în măsura în care sunt relevante.

²⁵ Uneori frazemul deviant formează o legătură intertextuală cu o îmbinare liberă de cuvinte, dar uzuală, cum este cazul la *hiturile bine cățarate în topuri* care amintesc de combinația sintagmatică *hiturile aflate în primele locuri în topuri*.

²⁶ Facem distincția între metaforă creativă și metaforă cognitivă sau gramaticală, de regulă catacretică, aparținând unei terminologii tehnice sau unui limbaj standard (cf. *centru de spiritualitate, întâlnire la vârf, bloc militar, vorbe tăioase, focul inimii* ș.a.). Metafora creativă declanșează implicaturi particularizate, uneori atât de subtile încât nu pot fi glosate exhaustiv, în timp ce metafora cognitivă, ca reflex lingvistic al unei scheme mentale, structurează realitatea și, prin urmare, are un „sens” exact, mai precis implicatura ei s-a convenționalizat. Cf. Halliday, *op. cit.*, p. 340-363, Manea, *op. cit.*, p. 173 *et. seq.*, Reboul, Anne, Jacques Moeschler, *op. cit.*, p.p. 173 *et. seq.*

Bibliografie:

- ALTENBERG, BENGT, 1998, “On Phraseology of Spoken English: The Evidence of Recurrent Word-Combinations”, în *Phraseology. Theory, Analysis, and Applications*, 101-122.
- BIDU-VRĂNCENU, ANGELA, CRISTINA CĂLĂRAȘU, LILIANA IONESCU-RUXĂNDIOIU, MIHAELA MANCAȘ, GABRIELA PANĂ DINDELEGAN, 2001, *Dicționar de științe ale limbii*, București, Nemira.
- BLAKEMORE, DIANE, 1992, *Understanding Utterances*, Blackwell.
- Concise Encyclopedia of Pragmatics*, Jacob L. Mey, R. E. Asher (ed.), 1998, Amsterdam, Lausanne, N. Y., Oxford, Shannon, Singapore, Tokyo, Elsevier.
- COWIE, A. P., 1998, “Phraseology”, în *Concise Encyclopedia of Pragmatics*, Jacob L. Mey, R. E. Asher (ed.), 673-677.
- DIMITRESCU, FLORICA, 1958, *Locuțiunile verbale în limba română*, București, Ed. Acad. R. P. R.
- GROZA, LIVIU, 1996, „Despre jocurile de cuvinte în frazeologia limbii române”, în *LL*, 41, nr. 2, 32-36.
- HALLIDAY, M. A. K., 1994, *An Introduction to Functional Grammar*, ed. a II-a, London, Sydney, Auckland, Arnold.
- HRISTEA, THEODOR, 1984, „Introducere în studiul frazeologiei”, în *Sinteze de limba română*, ed. a III-a, Theodor Hristea (coord.), București, Ed. Albatros, 134-161.
- MANEA, DANA, 2001, *Structura semantico-sintactică a verbului românesc. Verbele psihologice*, București, Ed. Arhiepiscopiei Romano-Catolice.
- MOESCHLER, JACQUES, ANNE REBOUL, 2001, *Pragmatica azi. O nouă știință a comunicării*, Cluj, Ed. Echinox.
- MEL’ČUK, IGOR, 1998, “Collocations and Lexical Functions”, în *Phraseology. Theory, Analysis, and Applications*, 23-53.
- PANĂ DINDELEGAN, GABRIELA, 1994, *Teorie și analiză gramaticală*, ed. a II-a, București, Editura Coresi.

- Phraseology. Theory, Analysis, and Applications*, A. P. Cowie (ed.), 1998, Oxford, Clarendon Press.
- POP, LIANA, 1998, “*Répliques figées. (Entre la lexicologie et le discours)*”, în *Dialoganalyse VI. Referate der 6. Arbeitstagung Prag. 1996. Dialogue Analysis VI. Proceedings of the 6th Conference Prague 1996, Tübingen, Max Niemeyer Verlag*, 431-440.
- THIBAUT, P. J. 1998, “Intertextuality”, în *Concise Encyclopedia of Pragmatics*, Jacob L. Mey, R. E. Asher (ed.), 401-404.
- WILSON, DEIDRE, DAN SPERBER, 2002, “Truthfulness and Relevance”, în *Mind*
- ZAFIU, RODICA, 2001, *Diversitate stilistică în româna actuală*, București, EUB.

Corpus

- (1) *Paradox la oi m-aș duce* [titlu] Săptămâna trecută, Valer Dorneanu, președintele Camerei Deputaților, a fost pus, deodată, în fața a trei paradoxuri. Mai exact, Dorneanu s-a aflat nu în fața, ci *între* cele trei paradoxuri, după cum singur declară: „Mă aflu între trei paradoxuri: 262 de colegi au semnat prezența, 214 au răspuns la apel și 166 sunt în sală! Cum explicați?”. Iată, Domnule Dorneanu, cum explicăm! Cei 262 de deputați au venit la serviciu și au semnat prezența. Până să se facă apelul, 48 de deputați prezenți deveniseră deja absenți și numai 214 au putut răspunde apelului dumneavoastră. Apoi, domnule Dorneanu, paradoxul dracului a făcut ca, din cei 214 de deputați, să mai plece pe la casele lor încă 48 (cifră paradoxală!). De aceea au rămas în sală 166 de colegi. Asta nu e paradox, domnule Dorneanu, e nesimțire! Camera Derutaților [semnătura]
(*Academia Cașavencu*, nr. 15, 15-21 apr. 2003, 8)
- (2) Nu ratați **tabu**, revista sexului frumos și deștept – numărul pe luna iunie! Ca să n-o mai lungesc cu vorba, că doar sunt femeie și știu ce vreau, trec repede la sumar: Sex pentru succes; Spune-mi cu cine te cluci ca să-ți spun unde ajungi. [reclamă la rev. **tabu**]
(*Academia Cașavencu*, nr. 20, 2003, 2)
- (3) Găinarii mici [...] visează să devină proprietarii unui cont copios în bancă, ai unei mașini ultimul tip [...]. Cine fură azi un ou nu se mulțumește să facă mâine omletă.
(Dumitru Solomon, în *Dilema*, X, nr. 500, 11-17 oct. 2002, p. 19)
- (4) *Am creditul meu, sunt prizonier* [titlu]
[Articolul relatează despre cum se poate obține un credit de la bancă pentru construirea unei locuințe atunci când nivelul salariului e prea mic (solicitantul își mărește artificial salariul timp de șase luni, obține creditul, apoi merge din nou la Camera de muncă și își aduce salariul la nivelul mic de dinainte de credit pentru a nu mai plăti impozite mari.)
(*Academia Cașavencu*, nr. 15, 15-21 apr. 2003, 16)
- (5) După șase luni, aceeași doamnă Stănoiu a avansat-o pe judecătoare la Curtea de Apel Galați. După lege, aici găsim semințe de trafic de influență, evaziune fiscală și abuz în serviciu.
(*Academia Cașavencu*, nr. 17, 2003, p. 3)
- (6) La o primă și superficială privire, hiturile bine cățarate în topuri ale lui Jais par să confirme înmugurirea de talent premiată acum câțiva ani la Mamaia. Alina Giurgiu cea supranumită Jais se dovedește a fi de fapt la o secundă aruncătură de pupilă, o demnă componentă a echipei în care s-au bulucit răduțele, leskele și toate duducile care apreciază la bărbați mai ales frumusețea interioară a buzunarului.
(*Academia Cașavencu*, nr. 15, 15-21 apr. 2003, 6)

(7) Pe de cu totul altă parte, dacă pentru Lele se fac eforturi uriaș de penale pentru a-i grăbi compromiterea, pentru arestarea lui Tărău Parchetul se mișcă cu viteza topirii calotei glaciare de la Polul Sud.

(*Academia Cațavencu*, nr. 15, 2003, 13)

(8) E primăvară, totuși, măcar după calendar și după greve, iar PSD-ul și-a adăugat o nouă floare în buchetul cu ținte false care să-i mai ațâțe pe oengiștii îndârjiți.

(*Academia Cațavencu*, nr. 14, 15-21 apr. 2003,9)

(9) Ei, dar în Parlament între timp, a crescut concentrația de pesedei.

(*Academia Cațavencu*, nr. 45, 12-18 nov. 2002, p. 3)

(10) *Pescuitul în mape tulburi* [titlu] La o recentă vizită în Kuweit a unei delegații parlamentare române, oficialii locului i-au invitat pe români la o plimbare pe apele Golfului Persic. Cu această ocazie, românilor li s-au oferit un fel de undițe [...]. Doar Tudor Mohora a reușit să prindă o fâță, ceilalți hrănind peștii. Din păcate, nu asta înțelegem noi prin a hrăni peștii cu o delegație română.

(*Academia Cațavencu*, nr. 6, 2003, 2)

(11) Cele mai mari șanse la o privatizare mult prea îndepărtată a Petromului le are, se pare, Lukoil-ul. Cu toate astea, bătălia pentru unul dintre cei mai mari „donatori” de partid de-abia a început.

(*Academia Cațavencu*, nr. 6, 2003, 1)

(12) Fiind noi popor vesel și harnic (mai mult decât harnic, zice Ada Milea), eu văd în celebrarea numărului 500 al *Dilemei* (pe lângă cele evidente) și deschiderea către sărbătorirea a zece ani de la apariție. Pare meschin, recunosc, dar am convingerea că nu sunt singurul român căruia i se umezesc pupilele și papilele în așteptarea clipei când va redacta [...]

(Dan Goanță, „Temele, dilemele”, în *Dilema*, X, nr. 500, 11-17 oct., 2002, p. 17)

(13) Firma și averea grecului John Mitzalis, rudă de sânge și limfă cu marele director Konstantinos, e lăbărită în lung și-n lat, așa cum va fi, în ritmul acesta, și renumele Alinei. Din păcate, atunci când Jais a bocănit din adidas că vrea o recunoaștere ceva mai oficială, Mitzalis cel tânăr a suspinat și a zis: ”Țcumpo, nu se poate...”

(*Academia Cațavencu*, nr. 15, 15-21 apr. 2003, 6)

(14) N-ai să-i auzi pronunțând nici în ruptul capului, prenumele unui faimos actant italian, Inzaghi, „Filippo”, ci „Pippo”, după cum Del Piero e întotdeauna „Sandrino”, nu „Alessandro” [...]. A scăpat ca prin minune numele stadionului *Giuseppe Meazza*, căruia încă nu i-a spus nimeni „Beppo Meazza” – dar zilele n-au intrat în sac: doar ne învărtim într-o bătătură planetară în care ne strigăm unii pe alții cum ne vine la gura poliglotă!

(Mircea Mihăieș, *România Literară.*, nr. 14, 9-15 apr. 2003, 2)

(15) Lista ierarhiei funcțiilor corupte de partid și de stat continuă cu Nicolae Văcăroiu, actualul președinte al Senatului.

(*Academia Cațavencu*, nr. 17, 2003, p. 3)

(16) Știu că marii hoțomani sunt mai greu de prins cu mâța în sacul Bacorex, dar nu trebuie să așteptăm ca samovarul să crească și să devină locomotivă.

(Dumitru Solomon, în *Dilema*, X, nr. 500, 11-17 oct. 2002, p. 19)

(17) În cele din urmă, țara [Argentina] s-a prăbușit cu toate cele trei milioane de kilometri perfect pătrați și inutili ai ei.

(Traian Ungureanu, 22, nr. 3, 2002, 5)

(18) Însă, oricât ne-ar tenta, numai de cinism nu credem că e nevoie acum când biata masă lesne manevrabilă a minerilor plătește toate oalele sparte pe care s-au întrecut a le sparge cu frenezie din 1990 încoace absolut toate formațiunile politice.

(Ioan Groșan, *Ziua*, 6, nr. 1381, 7 ian. 1999, p. 1)

(19) Să nu ne întrebați cine mai e și Șerban Pop, de care ați auzit poate pentru prima dată în viața vieților dumneavoastră, că o să vă spunem imediat: este șeful de cabinet al lui [...].

(*Academia Cațavencu*, nr. 15, 2003, 13)

(20) Cineva a vrut să cumpere de aici o freză. A câștigat trei licitații la rând, și toate trei au fost anulate. Băieții i-au dat-o-n freză, iar freza au dus-o la fier vechi.

(*Academia Cațavencu*, nr. 16, 2003, 11)

(21) Românii ocupă locul 4 în topul infractorilor pe Internet. Ei sparg site-urile cu pânza de bomfaier și la urmă înlocuiesc paginile de web cu tăieturi din Evenimentul Zilei.

(*Academia Cațavencu*, nr. 6, 2003, 4)

(22) Iată ce i s-a întâmplat lu' Găbițu, fiul nostru, al oamenilor de bine și de serviciu de la *Academia Cațavencu*.

(*Academia Cațavencu*, nr. 14, 15-21 apr. 2003, 9)

(23) Peste numele său [Gr. T. Popa, microbiolog] s-a așternut, la ordin, o uitare ce dăinuie de fapt și până astăzi.

(Mihai Zamfir, în *România Literară*, nr. 14, 9-15 apr., 2003, 3)

Abstract

The article presents the mechanisms of substitution and expansion used in the deviant phrasemes. It also analyses the pragmatic behaviour of these constructions in texts, pointing to the inferential properties of the text.